

1. Akmalxanov Sh., Ashirov M. Buzoq va g'unajinlarni o'stirish texnologiyasi. Toshkent, Mehnat, 1986. 126 bet
2. Arzumanyan E.A. Skotovodstvo M.Kolos. 1984, s-85
3. Ikromov T.X., Sattarov N.E. Umumiy Zootexniya. Toshkent 2002. 156 b
4. Nosirov U.N. Qoramolchilik. Toshkent 2001. 384 bet
5. Uzokov Sh.T. Molochnaya produktivnost' i nekotorye biologicheskie osobennosti korov krasnoy stepnoy porodы, poluchennыx pri razlichnyx metodax podbora. Avtoreferat kand.diss. Tashkent. 1996. 26 s.
6. Xafizov I.I. Zavisimost' produktivnyx i vosproizvoditel'nyx svoystv krasnogo stepnogo skota raznyx genotipov ot estestvennyx rezistentnosti. Avtoreferat kand.diss. Tashkent. 2014. 18 s.

BOTALAQLARDIŃ ÓSIW ÓZGESHELIKLARI

Tleumuratov A.K., Kaliev B.A., Xojamberganova N.B.

Samarqand mámleketlik veterinariya medicinası, sharwashılıq hám
biotexnologiyalar universiteti Nókis filiali

Búgingi kúnde jáhánde túyeshilik penen shuǵıllanatuǵın tiykarǵı mámleketler qatarına Avganistan, Namibiya, QAR (Qubla Afrika Respublikası), Avstraliya, Argentina, Muǵul mámleketleri kiredi. Bul mámleketlerde málim dárejede túyeler ónimdarlıǵın asırıw, násliy qásiyetlerin jaqsılaw boyınsha bir qansha ilimiy izertlewler alıp barılǵan.

Túyelerdiń ónimdarlıǵın (sút, gósh hám jún) asırıw boyınsha bir qansha jumıslar ámelge asırılǵan.

Túyelerdiń násillik hám ónimdarlıq potencialınıń júzege shıǵıwı ózgesheligin asırıw boyınsha alıp barılǵan ilimiy izertlewler nátiyjesinde ónimdarlıq kórsetkishlerine itibar qaratilǵan.

Túyelerdiń ónimdarlıǵın jetistiriw hám násillik imkaniyatlarınan tolıq paydalanıw, ónimdar liniyalar jaratıw, ónimdarlıǵın asırıwdıń nátiyjeli usılların islep shıǵıw zárúr bolıp tabıladı.

Túyeler biologiyalıq potencialınan hámde shólkemlestiriw texnologiyalıq faktorlardan kompleks paydalanıp ónimdarlıǵın asırıw bazar ekonomikası sharayatında tarmaqtı jedel rawajlandırıwda zárúr áhmiyet kásp etedi.

Túyeshilik sharwashılıqtıń áhmiyeti tarawı bolıp, isshi, transport sıpatında, ónim alıwda (sút, gósh, jún) tutqan ornı úlken. Jer júzinde túyeshilik áyem-zamanlardan berli rawajlanıp kelgen. Ózbekistanda hám túyeshilik keń rawajlanıp, mámleketlerara sawda-satıqtı jolǵa qoyıwda, millet hám elatlardı úrip-ádetleri, mádeniyatı, oǵada áhmiyetke iye bolǵan ullı jipek jolın shólkemlestiriwde tiykarǵı oray esaplanǵan. Túye kárwanları, túyeshilik insaniyat awırın jeńil qılıp, elatlar hám milletlerdiń materiallıq hám ruwxıy tárepten qollap hám quwatlap kelgen jániwarı. Demek, xalıq xojalıǵın rawajlandırıwda óz ornı bar.

Túyeshilikti rawajlandırıwda olardan alınatuǵın násilli áwlad áhmiyetli esaplanadı. Botalaqlardı baǵıw buzaw hám qulınlarǵa qraǵanda biraz quramalı.

Ásirese buwaz túyeler jetkiliksiz azıqlandırılğan waqıtta botalaqları mayda hám hálsiz bolıp tuwıladı.

Tuwılğan botalaqlardıń tiri salmaǵı óz anası tiri salmaǵınıń 5-7 procentin quraydı, yaǵnıy tiri salmaǵı 35-40 kg átirapında boladı. Botalaq tuwılǵannan keyin botalaqtıń kindigi qarnınan 8-30 sm tómenlewden taza sabaq penen baylanıp, qayshıda qırqıladı. Qırqılğan orınǵa 5% li yod eritpesi súrtiledi, yaǵnıy tuwılğan botalaqtıń terisi qurıǵannan soń tezde material menen jabıw kerek, sebebi tez shamallawǵa beyim. Jańa tuwılğan botalaq ayaqqa turǵanǵa shekem tuyeniń jelin sorıǵıshların izlep baslaydı. Sol waqıtta járdemlesiw zárúr. Tuwılǵannan keyin 10 kunge shekem uwız súti boladı. Tuwılǵannan keyin 1-2 kún tezlesiw qıyın boladı. Sonıń ushın 2-3 ret 150-200 gramm eritilgen sarı maydan beriw kerek. Haywanlar ishinde salmaqlı sharayatlarda azıq jetispewshiliginde azıq tańlamayuǵın organizmi soǵan maslasqanlardan biri túye esaplanadı, sonıń menen birgelikte ózine qarawı, saqlawdı hám azıqlandıruwdı talap etedi. Mısalı, túyeler joqarı ıǵallıqtı tez sezedi hám den sawlıǵına tásir etedi. Sonıń ushın qurǵaq sharayatta saqlaw hám baǵıw kerek. Íssı mámleketlerde Afrika hám Qubla Aziyada jil boyı jaylawda baǵıladı. Ayırım jaylawda basqalarsız otlaydı, olardı basqa awıl xojalıq haywanları sıyaqlı turaqlı qadaǵalawda bolıwınan pariq kıladı.

Botalaqlar anası menen 1,5 jasqa shekem saqlanadı, 6 ayǵa shekem tiykarǵı azıq bul anasınıń súti esaplanadı. Saxra zonalarda túyelerden sút sawıp alınıp, shubat islenedi. Ol waqıtta botalaqlar bir aylıǵında anasınan ajratıladı. Buwazlıqtıń 7 aylıǵında sút beriw toqtaydı, sol sebepli botalaqlardıń 5-6 aylıǵınan baslap koncentrat azıqqa úyretiliwi kerek 200 grammnan. Anasınan ajratıw waqıtına shekem 1,5-2 kg ǵa shekem jem beriw kerek. Bir aylıǵına jetkende ósimlik azıqlarına úyrene baslaydı, 6 aylıq bolǵanda jaylaw azıǵı tiykarǵı rol' oynaydı.

Botalaqlar anasınan ajratılıp, jaylawda bir sutka ash qaldırılardı. Ash bolǵan botalaqlar basqa jaylawǵa kóshiwge tez úyrenedi. 2 jastan baslap noqtaǵa uyretiledi. Sol waqıttan baslap turıw hám jatiw háreketine, adamlar dawısı hám noqtanıń háreketine úyrenedi. 3 jastan baslap isletiwge, kemrek júk kóteriwge, yaǵnıy salmaǵı 50 kg nan aspawı kerek. Toliq jumısshı retinde 6 jastan baslap ótiledi.

Qolǵa úyretiwde itibarlı bolıw kerek. Hár túrli baqırıw, murınlarına agashlar tıǵıwǵa bolmaydı. Tiri salmaǵına salıstırǵanda tınısh turǵan waqıtta atqa salıstırǵanda 38 procent kem energiya sarplaydı. Túyeler jaylawda baǵılǵanda basqa awıl xojalıq haywanlarına salıstırǵanda tiri salmaǵı boyınsha kem azıq jew kerek. Sutkada ortasha 6-12 kg ǵa shekem pishen jew kerek. Bir sutkada tiri salmaǵı 500 kg bolǵan túye 4 azıq birligin, awır jumista isletiletuǵın bolsa 10 azıq birligi sarplanadı. Súti sawıp alınadı, túyelerden 1 kg sút ushın 0,7-0,8 azıq birligi, 60-70 g belok, 7 g kalciy, 10,2 g fosfor sarıplanıwı kerek. Saxra regionlarında qoyshılıq penen birgelikte túyeshilik órshitedi. Tuyeshilik qoyshılıq tarawın jaqsılawda oǵan qosımsha ónimler (gósh, sút hám júń) menen, támiyinlewde zárúrli rol' oynaydı.

Botalaqlardıń ósiwi hám rawajlanıwına tásir kórsetiwshi faktorlar Ya.B. Boshayev, V.V. Blagoveshenskiy (1932), A.G. Bestujev (1951) jumıslarında keltirilgen. Avtorlardıń pikirine kóre, ana túyelerdiń kóp sútliligi olardı tuwrı azıqlandıruwdı shólkemlestiriwde tiykarǵı faktorlardan biri.

Botalaqlardı 3 aylıq jasqa shekem azıqlandıırıwda azıqtıń tiykarǵı deregi ana súti bolıp esaplanadı. Ol orgnizmde suw ornın da basadı. 2-3 aylıq dáwirde botalaqlardıń ayaqları olardıń moynına salıstırma uzınıraq bolıp, ózleri erkin azıqlana almaydı.

Botalaqlardıń ósiwi hám rawajlanıwı ana túyelerdi kútiw hám baǵıw texnologiyasına hám olardıń sútliligine baylanıslı. Túrli texnologiyalıq sharayatta baǵılǵan túyelerden alınǵan botalaqlar ózleriniń ósiwi hám rawajlanıwı boyınsha parq qıladı.

Qısqı dáwirde botalaqlardıń ósiwi biraz páseydi, biraq báhár keliwi menen barlıq botalardıń ósiw tezligi joqarı boldı, biraq botalar arasındaǵı parq saqlanıw qaldı. Solay etip jaylaw yarım jaylaw hám úy sharayatında baǵılǵan túyelerdiń tiri salmaǵınıń artıwın tómendegi kestede kóriwińizge boladı.

Ana túyelerdi baǵıw texnologiyası	Botalaqlardıń ósiwi (aylarda)						
	Tuwılǵan waqıtta	4 ay	7 ay	10 ay	13 ay	15 ay	18 ay
Jaylaw	30,5	68,6	98,8	123,8	143,6	172,2	196,7
Yarım jaylaw	32,3	81,5	121,4	157,3	186,8	225,4	252,2
Úy sharayatı	33,3	88,3	132,5	173,2	206,4	248,5	285,3

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Abdirov B. A., Saparbaev J., Esemuratov P. Túyeshilik «Qaraqalpaqstan» Nókis-2014. 10-64 bet.
2. Abuov S, Eshmuratova S. Twyeshilik paydalı taraw // Orol bwyi ekologik sharoitidaqishloq xwjaligini rivojlantirishmuammolari: Respublika ilmiy-amaliy konferenciya materiallari. – Nukus, 2005. –B. 88.
3. Eshmuratova S.T. (2010) Turli texnologik asrash sharoitida tuya sutini etishtirish va qayta ishlash. q.x.f.n.Avtoreferat- Toshkent 2010. b 8-20.
4. Eshmuratova S. Ustyurt tuyachiligi // Chwl – yaylov chorvachiligini rivojlantirish muammolari: Xalqaro ilmiy-amaliy konferenciya materiallari.– Samarqand: WzQChEITI,2005.–B. 61.
5. Eshmuratova S. Tuyachilik istiqbolli tarmoq // Sb. Nauch. Trudov Nukusskogo filiala TashGAU. - Karakalpakstan, 2006. –S. 48-49.